

ДЕМОКРАТ-АҒАРТУШЫ АҚЫН ЖАЗУШЫЛАР

Пердебаева Севара Қуаныыш қызы

Шыршық мемлекеттік педагогика университеті

Қазақ тілі және әдебиет бағытының 1-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: **Жандос Абдазимович Байзаков**

АННОТАЦИЯ

Ағартушы-демократ бағытының құрамындағы Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейхан, Міржақып Дулатұлының хх-ғасырдың басында қазақ әдебиетінің өркендеуіне өлшеусіз үлес қосуы, сонымен бірге, қазақ жұртшылығының кежесінен келіп тартқан жалқаулықты, алаусыздықты сынап, олардың ерінбей еңбек етуге, оқу-білімге, өнердің әртүрлі түрлерін үйренуге шақырғаны жайында, өмірі, жанұясы, шын мәнінде адамдардың жүрегінен орын алған көзге тұтарлықтай шығармалары, саяси көзқарасының пісіп-жетілуі, белгілі саяси, қоғам, мемлекет қайраткері, әрі қазақ ұлт-азаттық қозғалысының ұйымдастырушысы және көсемі ретінде танылуы туралы мәліметтер ұсынылады.

Кілімтісөздер: демократ, өлшеусіз, кежесінен, алаусыздықты, дарынымен, рухани, реалистік, сыншыл, құбылыс.

DEMOCRATIC-ENLIGHTENED POETS AND WRITERS

ANNOTATION

Ahmet Baitursynuly, Alikhan Bukeihan, Mirzhakip Dulatuly, members of the Enlightenment-Democrat movement, made an immeasurable contribution to the development of Kazakh literature at the beginning of the 20 th century, and at the same time, criticized the laziness and apathy of the Kazakh public and encouraged them to work tirelessly, study and learn various types of art. Information about the inviter, his life, his family, his remarkable works that really took place in the hearts of people, the recognition as a well-known political, social, statesman, and the organizer and leader of the Kazakh nation-liberation movement are presented.

Key words: Democrat, immeasurably, from the side, without fire, with talent, spirtual, realist, critic, phenomenon.

Кіріспе

XX-ғасыр қазақ елінің тәуелсіздігі мен азаттығы үшін күрес дәуірі болды. Бұл дәуірде Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатұлы сияқты қазақ халқының ақын жазушылары ел арасынан өздерінің табиғи дарынымен, асқан білімділік деңгейімен, рухани парасатымен суырылып шыққан алаш азаматтары ұлт болашағы үшін жан аямай тер төгіп, бостандық пен бақытты өмір жаршыларының тұңғыш қарлығаштары болды. Демократ-ағартушы ақын жазушылардың шығармашылығы шын мәніндегі сыншыл реалистік дәрежеге көтеріп, дүние құбылысын кең, терең негізде ашты.

Негізгі бөлім

Қазақтың ақыны, әдебиет зерттеушісі, түріктанушы, публист, педагог, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынұлы. Ол 1872 жылы 5 қыркүйекке қазіргі Қостанай облысы Жангелді ауданындағы Ақкөл ауылында дүниеге келген. Атасы Шошақ немересі дүниеге келгенде ауыл ақсақалдарын шақырып, азан айтып есіміні қойған. Әкесінің інісі Серғазы Ахметті Торғайдағы екі курстық орыс-қазақ мектебіне береді. 1905 жылы, Қоянды жәрмеңкесіне жазылып, 145000 адам қол қойған Қарқаралы петициясы (арыз тілегіне) авторларының бірі Байтұрсынұлы. Қарқаралы петициясында жергілікті басқару, сот, халыққа білім беру істеріне қазақ елінің мүддесіне сәйкес өзгерістер енгізу, ар-ождан бостандығы, дін ұстану еркіндігі, цензурасыз газет шығару және баспахана шығаруға рұқсат беру, күні өткен Дала ережесін қазақ елінің мүддесіне сай заңмен ауыстыру мәселелері көтерілді. Ақын Орынбор қаласында (1913-1918 ж) өзінің ең жақын жолдастары Ә.Бөкейхан және М.Дулатұлымен бірігіп, қазақ зиялыларының қолдауына сеніп бірінші жалпыұлттық "Қазақ" газетін шығарып тұрады. 43 жасында Алаш қайраткерлерімен бірге тұтқындалып, ату жазасына кесіледі. 1931 жылы 10 жылға концлагерге ауыстырылады, 1932 жылы 3 жылға Архангельскіге жер аударылсын деп ұйғарылады. 1933 жылы жағдайы нашарлап қалған мерзімді жайлаудағы әйелі мен қызының алдында өткізуге рұқсат береді. Ал 1934 жылы Пешкованың көмегімен уақытынан алдын босатылып,

жанұясымен Алматыға оралады. Ақынның алғашқы кітабы 1909 жылы "Қырық мысал" атты кітабы жарық көреді. 1911 жылы есе "Масса" атты өлеңдер жинағы кітап болып басылып шығады. Байтұрсынұлының "Оқу құралы" (1912)-қазақша жазылған тұңғыш әліпбилердің бірі еді. Ахмет Байтұрсынұлы 1973 жылы 8 желтоқсанда Алматыда дүние салады.

Әлихан Нұрмұхаммед Бөкейханұлы қазақтың мемлекеттік, саяси және қоғам қайраткері, Алаш партиясының мүшесі еді. Ата тегі Шыңғыс ханның үлкен ұлы Жошыдан тарайтын тұқымы. Арғы атасы атақты Сұлтан Барак. Қазақтың соңғы хандарының бірі Бөкей осы Сұлтан Барақиың баласы. Бөкейден батыр, одан Мырзатай, одан Әлиханның әкесі Нұрмұхаммад. Әкесі Қарқаралыға ауыл молдасына оқуға береді. Бірақ ақын ол жерде емес ақылдағы үш кластық мектепке баруды жөн көреді. Оны бітіріп 1879-1886 жылдары Қарқаралы қаласынағы қазақ балаларына арналған мектепте оқиды. Омбыдағы техникалық училищинде оқып, "тезник" мамандығы бойынша бітіріп шығады. 1890-1894 жылдар аралығында Санкт Петербургтегі Орман технологиялық институтының экономика факультетінде оқиды. Мұнда ол студенттік қызу пікірталастарға қатысып, хх-ғасырдың босағасын аттағалы тұрған Ресейдің қандай жолмен дамуы тиімді болатындығы туралы қайшылықты пікірлер қақтығысына куә болады, өз ойында шындай түсті. Ол оқуын бітіріп Омбыға қайта оралады. Қалаға келісімен саяси-әлеуметтік, қоғамдық жұмыстарымен белсене араласады. "Қазақ бостандығы" (Народная свобода) партиясына өтіп, өзі қазақ зиялыларымен бірігіп, осы партияның шағын ұйымын құрады. 1905 жылы Семей қазақтарының атынан 1-ші мемлекеттік думаға депутат болып сайланады. Бірақ бұл жұмысқа қатыса алмайды, себебі генерал-губернатор оны негізсіз жарлығымен, соттың тергеуінсіз 3 ай Павладор абақтысында отырды. Алаш партиясының негіз салушыларының бірі Әлихан Бөкейхан 1937 жылы 27 қыркүйекте бұл өмірден мәңгілікке көз жұмады.

Езілген еліне ес болуға, жоғын жоқтап, мұңын мұңдауға серт болған ақын Міржақып Дулатұлы. Реализм жанры бойынша қалам тербеткен ақын 1885 жылы

25 қарашада дүниеге келген. Міржақып анасынан екі жасында, әкесінен он екі жасында айырылып, туған ағасы Асқардың қолында тәрбиеленеді. Әкесі балаларын оқыған зиялы адамдар болуын қалайды. Әкесінің тілегіне сай оқуын әрі қарай жалғастыруға ағасы айрықша назар аударады. Басқа ақындар сияқты Міржақыпта алғашында екі жыл ақыл молдасында оқиды, 1897-1902 жылдары ауыл мектебінде орысша оқытатын Мұқан молдадан дәріс алады. Өз бетінше оқып орыс тілін жетік меңгереді. 1905 жылы А.Байтұрсынұлымен Қарқаралыдағы саяси-бұқаралық жұмыстарға қатысады. Ол өзінің шығармаларын лақап аттармен шығарып отырған. Ақынның тұңғыш кітабы "Оян қазақ" өлеңі 1913 жылы жарық көреді. Қазақ әдебиеті тарихында проза түрінде туындаған бірінші романы бұл - "Бақытсыз Жамал" еді. Келешек үшін арыстанша алысқан Міржақып Дулатұлы 1935 жылы 5 қазанда дүниеден озады.

Қорытынды

Алаш партиясының басшылары: А.Байтұрсынұлы, Ә.Бөкейханов, М.Дулатұлы сияқты ақындар бүкіл мағыналық өмірлерін халқының азаттық алып, еркін ел болуына арнаған аяулы азаматтардың соңғы демдері біткенше сол мақсат жолында жасаған қызметтері сан қилы болды. Қараңғылық пен надандықтың шырмауында отырған халқына білім мен мәдениет керек екенін ұғады, елдің тұрмысын, мәдениетін, білімін көтеруді өздерінің алдына мақсат етіп қойды. XX ғасырдың бас кезіндегі әдебиет өмір шындығын, ұлт мүддесін, заманның өркениетті көріністерін алға тарта отырып, өз кезіндегі озық ой-санадан өріс тапты, соны жетекші идеяға айналдырды. Қоғамдағы қайшылықтарды құрғақ сынап қоймпы, әрқайсысы әл-қадырынша оның кесір-кесапатын жоюдың жолдарын ұсынды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: Аруна Ltd. "ЖШС, 2010 жыл.
2. "Алаш" қозғалысы. Алматы, 2008.
3. Абай. Энциклопедиясы. Алматы: "Қазақ энциклопедиясының" Бас редакциясы, "Атамұра" баспасы.